

EDAM Tartışma Kâğıtları Serisi 2015/3

**Ankara Neden İnan ile İmzalanan
Anlaşmayı Memnuniyetle Karşılamalı**

Sinan Őlgen

EDAM Bařkanı

Mustafa Kibaroglu

MEF Őniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bۆlüm Başkanı

EDAM Yönetim Kurulu Őyesi

Doruk Ergun

EDAM Araştırma Görevlisi

15 Temmuz 2015

P5 + 1 ile İran arasında dün sabah açıklanan ve İran'ın nükleer programının denetim altına alınmasını amaçlayan anlaşma, Türkiye bakımından da önemlidir ve Ankara tarafından açıkça desteklenmelidir. Anlaşma öncelikle, Ankara'nın ulusal güvenlik hedefleriyle örtüşmektedir. Bu sayede İran'ın nükleer sorunu diplomatik yollarla çözüme kavuşturulmuş olmaktadır. Dolayısıyla zaman zaman İsrail yönetimi ve ABD'de özellikle Cumhuriyetçi kanadın aşırı uçlarının talep ettiği gibi İran'a bir askeri müdahale olasılığı ortadan kaldırılmıştır. Zaten büyük bir istikrarsızlık yaşayan, mezhep savaşlarının körüklendiği bu bölgede ilave bir istikrarsızlık dinamiği bu sayede engellenmiştir.

Kaldı ki bu netice, Türkiye'nin İran'ın nükleer programı konusunda öteden beri izlediği politikayı da haklı çıkarmaktadır. Ankara, bu sorunun diplomatik yollarla ve müzakerelerle çözülmesi gerektiğini savunmuştur. Nitekim 2010 yılında Brezilya ile birlikte güven artırıcı önlemler olarak sunulan bir anlaşmayı İran yönetimi ile imzalamıştı.

Başarılı bir şekilde uygulanması halinde, anlaşmanın Türkiye için büyük bir güvenlik kaygısını ortadan kaldırması beklenmektedir. Türkiye'nin İran ile olan ilişkisi basit kalıplara uymamaktadır. İki ülkenin tarihte Osmanlı ve Sefevi imparatorluklarının bölgede hegemonya kurma çabasına dayanan bir rekabeti vardır. Bu rekabet modern çağa da taşınmış ve seküler ancak ağırlıklı olarak Sünni olan Türkiye Cumhuriyeti ile Şiiğin egemen olduğu İran İslam Cumhuriyeti arasında nüfuz sahibi olma rekabeti biçiminde devam etmiştir. Ancak aynı zamanda bu iki bölgesel güç işbirliği yapmak için bir çok yol da bulmuşlardır. Ticaret, turizm ve enerji bağlantıları, iki tarafın da yararına olan bu işbirliğinin omurgasını oluşturmaktadır. İlişkinin bu karmaşıklığı, Türkiye'nin İran nükleer krizine dair olan tutumunu biçimlendirmiştir. Ankara, Tahran ile yüzlerce yıl dengeli bir şekilde devam eden güç ilişkisinden sonra, bu güç ilişkisini asimetrik hale getireceğinden çekindiği, nükleer güce sahip bir İran'ın ortaya çıkması durumuyla karşı karşıya kalmak istememiştir. Bu bağlamda, eğer bugün bir anlaşma sağlanamamış olsaydı, Türkiye daha uzun yıllar, "İran nükleer silah sahibi olursa (içlerinde Türkiye'yi de sayarak) diğer bölge ülkeleri de nükleer silah sahibi olmak yoluna gider" şeklinde Batı başkentlerinde sıkça ifade edilen yaklaşımların muhatabı olmaya devam ederdi. İran'ın nükleer silah sahibi olması olasılığını neredeyse ortadan kaldırabilecek çapta ve güçte hükümler içeren bu anlaşma, bölge ülkelerinin, İran'ın nükleer programı üzerinden, nükleer ya da konvansiyonel alanda silahlanma gayretlerini gerekçelendirebilecekleri bir bahaneyi de ortadan kaldırmaktadır.

İran nükleer anlaşmasının Türkiye tarafından bu kadar iyi karşılanmasının bir başka nedeni daha vardır. Ankara, anlaşmanın Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması - NPT'nin sağladığı egemen haklara dair yorumunu zayıflatmadığından ötürü de memnundur. Türkiye, sadece barışçıl amaçlı kullanmakla sınırlı yükümlülüklerine uymaları kaydıyla, NPT'ye taraf bütün devletlerin uranyum zenginleştirme kabiliyetlerini geliştirmeye hakları olduğu savının ısrarlı bir savunucusu olmuştur. İran nükleer krizinin dorukta olduğu anlarda bile, Ankara ABD tarafından savunulan ve bu hakkın İran için geçerliliğini yok sayan aşırı katı tutumu benimsememiştir. Dolayısıyla İran'ın zenginleştirme hakkının koşullu olarak kabul edilmesi Türkiye için tatmin edici bir sonuç olmuştur. Türkiye'nin halihazırda yakıt döngüsü kabiliyeti geliştirme planı olmasa da, nükleer gücün geliştirilmesine dair iddialı planları vardır ve Türk siyaset yapıcıları NPT tarafından sağlanan ve uranyum zenginleştirmesini de kapsayan hakları korumak konusunda kararlıdırlar.

Ankara'nın düşünüşünü ekonomik unsurlar da şekillendirmektedir. Komşu bir ülke olan İran, Türkiye için geleneksel bir ticaret ortağı olmuştur. Karşılıklı ticaret 15 milyar doları aşmaktadır. Türkiye enerji ithalatında ciddi bir ölçüde İran'a bel bağlamıştır. Yaptırım rejiminin git gide sıkılaşması Türkiye'nin ihracat potansiyelini de menfi olarak etkilemiştir. Yaptırımların zaman içerisinde kaldırılmasının Türkiye'nin ihracatçı sektörlerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Yaptırımların İran'ın anlaşmada öngörülen yükümlülüklerini yerine getirmesi sonrasında, tahminen bir yıllık bir zaman dilimi içinde kalkması beklenmektedir. Bu şirketler, İran'da yatırım ve tüketim mallarına olan ve yaptırımlar tarafından baskılanmış talebi karşılamayı ummaktadırlar.

Öte yandan İran'a yönelik yaptırımların kalkması Türkiye'nin bir enerji iletim merkezi olma vizyonunu da güçlendirmektedir. Diğer bölge ülkelerinin yanı sıra, Türkiye bu sayede İran'dan da artan oranlarda doğal gaz alabilecek ve Avrupa'ya kendi ticari şartlarında sevk edilebilecektir. Ulusal ekonomi açısından bir diğer avantaj ise anlaşmanın küresel petrol fiyatları üzerindeki etkisi olacaktır. İran yetkilileri anlaşmanın devreye girmesi ile birlikte bir ay içinde yaklaşık 500.000 varil/gün tutarında bir arzı piyasaya sunabileceklerini ifade etmektedirler. Bu miktar bir yıl içinde 1 milyon varil/gün sınırına ulaşacaktır. İran halihazırda 1.3 milyon varil/günlük bir petrol ihracatı yapmaktadır. Hernekadar küresel piyasalara sunulacak bu ilave petrol miktarı toplam 100 milyon varil/günü bulan toplam ticaret içinde payı düşük olsa da, arz fazlasının yaşandığı bu dönemde petrol fiyatı üzerinde aşağı yönde bir baskı oluşturacaktır. Bazı tahminler petrol fiyatının bu nedenle bir yıl içinde \$ 35 varil/ton

seviyesine kadar düşeceği yönündedir. Ancak fiyat dinamikleri başta günlük 10 milyon varil civarında bir üretimi bulunan Suudi Arabistan olmak üzere diğer OPEC üyelerinin üretimi kısip kısmayacakları ile de yakından ilintilidir.

Anlaşmanın jeopolitik sonuçları bakımından, Türkiye, Suudi Arabistan gibi Arap devletlerinden farklı olarak, genel itibarıyla anlaşmanın bölgeye olası yansımalarına dair önemli bir sıkıntı yaşamamaktadır. Türkiye için İran'ın Batı ile ilişkilerinin gelişmesi ve Tahran üzerindeki diplomatik baskının kaldırılması ciddi bir sorun değildir. Ancak, sırf nükleer konuda kapsamlı bir anlaşmaya varılmış olmasından dolayı, Tahran'ın bölgede Batı ülkeleri nezdinde Ankara'nın önemini zayıflatacak bir konuma erişeceğini düşünmek doğru değildir. Çünkü, İran'ın bölgede, Lübnan'dan Yemen'e, Suriye'den Irak'a kadar çok geniş bir alanda bulundurduğu askeri ve yarı askeri unsurları marifetiyle sahayı kontrol etme yeteneğini elinde bulundurması ve buradan hareketle dış politikasında Batı ile ters düşen hedefler gütmesi ve uygulamalarda bulunması, Batı başkentlerinde daha uzun bir süre İran'ın niyetleri konusunda ciddi soru işaretlerinin bulunmasına sebep olacaktır. Dış politikasında 1979 İslam Devrimi'nden buyana süregelen davranışlarında kapsamlı ve radikal bir revizyona gitmediği takdirde, nükleer anlaşmanın İran'a sağlamış olduğu gözlemlenen olumlu havanın bu ülkenin Batı dünyası ile olan ilişkilerinde top yekûn bir üst kategoride değerlendirileceği ve bunun sonuçlarından istifade edeceği anlamı çıkartılmamalıdır.

Öte yandan, Körfez Devletleri ve İsrail, nükleer anlaşmayı İran'ın bölgedeki etkisini güçlendirmesine açılacak bir pencere olarak değerlendirmektedir. Bu ülkeler nükleer anlaşma sonrası oluşacak düzende, ABD'nin İran'ın politik hegemonyasını genişletme çabasına dair katı bir caydırıcı tavır sergilemekte yetersiz kalacağını düşünmektedir. Bunun neticesinde Suudi Arabistan / İran çatışmasının daha akut hale geleceği ve bölgedeki ana istikrarsızlık etkeni olacağına dair bir kaygı vardır. Böyle bir gelişme karşısında Türkiye'nin, laik bir dış politika geleneğine sahip olagelmiş bir bölgesel güç olarak rolü daha da önemli hale gelmektedir. Yeni hükümetin önünde ülkenin bölgede gittikçe artan mezhep çatışması potansiyelinin ötesine geçebilecek eşsiz hüviyetini gerçekçi bir dış politika vizyonu ile birleştirerek Türk dış politikasının son yıllarda kaybettiği gözlemlenen zemini yeniden kazanma perspektifi bulunmaktadır.

EK: İRAN İLE SAĞLANAN ANLAŞMANIN MUHTEVİYATI

İran ile ABD, Rusya, Çin, İngiltere, Fransa ve Almanya'dan oluşan P5+1 (diğer adıyla E3/EU+3) arasında imzalanan anlaşmanın temel amaçları arasında İran'ın uranyum zenginleştirme kabiliyetlerinin 15 senelik zaman diliminde kısıtlanması, 10 yıl boyunca İran'ın nükleer silah geliştirebilmesi için ihtiyaç duyacağı sürenin asgari olarak 1 seneye çekilmesi ve bunlar karşılığında İran'a karşı Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından uygulanan yaptırımların kaldırılması bulunmaktadır. Anlaşmanın yürütülmesi için P5+1, İran ve Avrupa Birliği Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi'nden oluşan 8 kişilik bir Ortak Komisyon oluşturulacaktır. Anlaşmayı 7 farklı ana başlık altında incelemek mümkündür.

1) Zenginleştirme Faaliyetlerine Getirilen Kısıtlamalar

Anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle birlikte İran 10 yıl boyunca yaklaşık 19000 olan santrifüj sayısını azaltacak ve sadece en eski ve verimsiz olan IR-1 santrifüjlerinden 5060 tanesini işletebilecektir. Bu süreçte bozulan santrifüjler, Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun (UAEK) teyit etmesi kaydıyla kısıtlı sayıda yedekte tutulan santrifüjlerle değiştirilebilecektir. 10 yıl boyunca gelişmiş santrifüj modelleri çok kısıtlı sayılarda ve uranyum zenginleştirmeksizin, yalnızca test amaçlı kullanılacak ve artan santrifüjler kullanılmaz halde UAEK denetiminde olacaktır. Ayrıca yeni santrifüj teknolojileri 10 sene boyunca sadece bilgisayar ortamında araştırılabilir. İran uranyum zenginleştirme faaliyetlerini 15 sene süreyle sadece Natanz nükleer tesisinde, sürekli UAEK gözetimi altında, azami %3.67 zenginleştirme oranında gerçekleştirebilecektir. İran'ın zenginleştirilmiş uranyum stoğu, mevcut stoğunun yüzde 2'sine tekabül eden 300 kilogramla sınırlı olacak ve arta kalan zenginleştirilmiş uranyum ya seyreltilerek doğal uranyum haline dönüştürülecek ya da uluslararası pazarda satılacaktır. Rus reaktörlerinde kullanılacak ve Rusya tarafından üretilen yakıt ile İran'da kullanılması için ülke dışında Ortak Komisyon onayına tabi olarak üretilen yakıtlar bu kotaya dahil edilmeyecektir.

İran aynı zamanda 15 sene süreyle tüketilmiş yakıtın yeniden işlenmesi faaliyetlerini yürütmeyecektir ve sonrasında da bu faaliyetleri yürütmeye niyeti olmadığını anlaşmada belirtmiştir. Tüm tüketilmiş yakıt ülke dışına çıkartılacaktır. İran bu anlaşmayla 15 yıl boyunca kullanılmış yakıttan uranyum, plütonyum ve neptünyum maddelerini ayrıştırmayacağını ve plütonyum veya uranyum metali veya alaşımlarını üretmeyeceğini, edinmeyeceğini ve araştırmayacağını da taahhüdünü vermiştir. Yakıt üretim tesisleri sadece

hafif sulu reaktörlerde kullanılmak üzere ve Ortak Komisyon'un onayıyla birlikte modernize edilecek ve ağır sulu araştırma reaktörü olarak faaliyet gösterecek Arak'ta kullanılmak üzere işletilebilecektir. Özetle İran anlaşma süresi boyunca santrifüj ve zenginleştirmeyle alakalı tüm altyapıyı ve faaliyetleri 15 sene boyunca sadece anlaşmayla belirlenen yerlerde ve biçimlerde yapabilecek, UAİK'nin sıkı denetimine tabi olacak ve 10 sene içerisinde kademeli olarak yeni santrifüj modellerini kullanabilecek olsa da, zenginleştirilebileceği uranyum stoğu oldukça kısıtlı olacaktır. Nitekim UAİK 25 yıl boyunca İran'ın uranyum madeni yoğunlaştırma faaliyetlerini ve 20 sene boyunca santrifüjlerini gözetlemeye devam edecektir.

İran ayrıca bu anlaşmayla nükleer patlayıcı mekanizmalarının tasarımını, geliştirmesini, simülasyonunu ve alımını yapmayacağını ve Ortak Komisyon tarafından onaylanmadığı ve denetlenmediği sürece nükleer patlayıcılarda kullanılacak infilak sistemleri gibi teknolojileri geliştirmeyeceğinin de taahhüdünü vermiştir.

2) UAİK Doğrulama Faaliyetleri

İran bu anlaşmayla NPT Ek Protokolü'nü kabul edeceğini ve yeni bir tesis inşa etmeden önce UAİK'ye haber vermesini gerektiren UAİK düzenlemelerinin 3.1 sayılı maddesine uyacağını kabul etmiştir. Bununla birlikte anlaşma günü, UAİK ve İran arasında İran'ın nükleer programına dair geçmişteki ve halihazırda devam eden meselelerin açıklığa kavuşturulması amacıyla bir yol haritası belirlenmiştir. İran'ın yol haritası 15 Ekim 2015 tarihinde neticelenecek, UAİK da buna dair kapsamlı değerlendirmesini 15 Aralık 2015 tarihinde tamamlayacaktır. İran 15 sene boyunca UAİK tarafından onaylanan teknolojileri kullanacak ve uranyum zenginleştirmeyle alakalı bütün ihracat ve araştırma ortaklığı faaliyetleri Ortak Komisyon'un onayına tabi olacaktır. Anlaşmanın uygulamaya konması tarihinden sonraki dokuz ay içerisinde İran'daki UAİK denetleyicisi sayısı 130 ila 150 arasına yükseltilecek, İran bu denetleyicilere tesislerinde kurulu ölçüm aletlerinde toplanan verilerin otomatik olarak iletilmesi gibi olanaklar sağlayacaktır. UAİK'nin İran'ın faaliyetlerine dair bir şüphesi olması durumunda İran bu şüpheleri gidermek için ilgili endüstriyel ve diğer tesislere erişim sağlayacak ya da alternatif bir açıklama sunacaktır. UAİK'nin soru işaretleri 14 gün içerisinde giderilmezse durum Ortak Komisyon'a sunulacaktır. Normalde kararlarının çoğunu oybirliği usulüyle alacak komisyon, bu durumda sekiz üyesinin beşinin onayı uyarınca karar alabilecek, İran'ın atması gereken adımları belirleyecek ve İran'ın bu adımları atmak için 3 günü olacaktır. Bu durum İran'a olası yasaklı nükleer faaliyetlerini gizlemek için 24 gün sağlayabileceği nedeniyle eleştirilse de, BM

Güvenlik Konseyi'nde olduğunun aksine Rusya ve Çin'in veto yetkisi olmayacağından ötürü, ABD, İngiltere, Almanya, Fransa ve AB temsilcisinin Ortak Komisyon'da İran'ı açıklamaya zorlaması ya da yaptırımlarını yeniden uygulaması mümkün olacaktır.

3) Fardo Nükleer Tesisi

İran'ın varlığını gizlediği Fardo nükleer tesisinin statüsü de anlaşmayla düzenlenmiştir. Fardo'da 15 sene boyunca uranyum zenginleştirilmeyecek, zenginleştirme AR-GE'si yapılmayacak ve nükleer madde bulundurulmayacaktır. Fardo zenginleştirme tesisi nükleer bilimler, fizik ve teknoloji merkezine dönüştürülecek ve bu alanda uluslararası işbirliğine ev sahipliği yapacaktır. UAEK tesisi 15 sene boyunca, talep etmesi durumunda her gün izleyebilecek ve tesiste sadece kararlı izotop üretimi ve araştırılması yapılabilecektir.

4) Arak Nükleer Tesisi

Arak'taki ağır sulu araştırma reaktörünün anlaşma uyarınca modernize edilmesi ve yeniden düzenlenmesi öngörülmüştür. Anlaşma metnine dahil edilen tasarım özelliklerinin nihai hali uluslararası ortaklık tarafından onaya tabi olacaktır. Tesisin ömür süresi boyunca tüketilen yakıtlar, tahliye edildikten sonra 1 yıl içerisinde ülke dışına çıkartılacaktır. Tesiste plütonyum üretimi asgari seviyeye indirilecek, silah derecesinde plütonyum üretilmeyecek ve nükleer araştırma ile tıbbi ve sanayi amaçlarla kullanılacak radyoizotop üretimi yapılacaktır. Halihazırdaki çekirdek çıkartılacak, çimentoyla doldurularak etkisiz hale getirilecek, yeni çekirdeğe yerleştirilecek ilk yakıt da İran dışında üretilecek ve P5+1 tarafından sağlanacaktır. Orijinal tasarımda kullanılabilir herhangi bir yakıt ürünü ve aracı üretmesi yasaklanan İran, 15 sene boyunca da ağır su biriktirmeyecek ve ağır su fazlasını uluslararası pazarda satacaktır. Arak'taki faaliyetler de UAEK'nin sıkı denetimine tabi olacaktır.

5) Ortak Komisyon

AB Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi'nin koordinatörlüğünü yapacağı Ortak Komisyon, senede dört kere olağan toplantı yapacak ve yukarıda değinilen meseleleri inceleyecektir. Ortak Komisyon, İran'da yakıt üretimi yapılması için Teknik Çalışma Grubu, İran'ın anlaşma dahilinde nükleer programında ve barışçıl amaçlarla kullanılacak ekipman, teknoloji ve malzemelerin dış tedarikçi veya transit üçüncü taraflar tarafından sağlanabilmesi için Tedarik Çalışma Grubu, yaptırımların kaldırılması için Yaptırım Kaldırılması Üzerine Çalışma Grubu ve Arak modernizasyonunu yürütmesi için bir teknik grup kuracak ve ihtiyaca göre bu grupların sayısını arttırabilecektir. Ortak Komisyon aynı zamanda Tahran Araştırma

Reaktörü'nde kullanılacak uranyum metali bazlı yakıtın AR-GE çalışmaları gibi meselelerde de söz sahibi olacaktır. Anlaşmanın uygulanmasında üçüncü tarafların desteği, İran'ın anlaşmaya uyumunun gözetimi ve İran'a talepleri doğrultusunda yardım sağlanması gibi faaliyetleri de yerine getirecek olan kurul, aynı zamanda İran'ın yaptırımların kaldırılması taleplerinin ya da taraf devletlerin İran'ın programına dair şüphelerinin de görüşüldüğü ve oylandığı merci olacaktır.

6) Yaptırımlar

Süreç boyunca BM Güvenlik Konseyi ve AB İran'a nükleer meselelerle alakalı yeni yaptırım ya da kısıtlayıcı tedbirler uygulamayacaktır. Anlaşmanın ikinci ekinde kapsamlı bir şekilde ele alınan yaptırımların farklı kaldırılma zamanları olacaktır. Buna göre İran anlaşmanın temel hükümlerine uyması ve bunun UAİK tarafından doğrulanması koşuluyla bu sene içerisinde enerji ve finans alanındaki yaptırımlardan kurtulma şansını kazanacaktır. Konvansiyonel silahlara konulan ambargo 5 sene, balistik füzelere ve nükleer silahların yayılmasına karşı konulan ambargolar ise 8 sene içerisinde otomatik olarak ya da UAİK İran'daki bütün nükleer maddelerin barışçıl amaçlarla kullanıldığına dair karar verdiği anda kaldırılacaktır. Ancak İran'ın anlaşmanın koşullarına uymaması durumunda yaptırımların yeniden uygulanmasına dair mekanizmalar bulunmaktadır. İran anlaşma süresince taraflardan birinin yaptırım kaldırılması kararlarına uymadığı ya da yaptırımların yerini dolduracak kısıtlayıcı tedbirler aldığı hissederse, bu meseleyi Ortak Komisyon'a, orada çözüm alınmaması halinde ise Dışişleri Bakanları grubuna taşıma hakkına sahiptir.

7) Uluslararası İşbirliği ve İran'ın Hakları

Anlaşmayla İran'ın en büyük kazanımlarından birisi nükleer silah sahibi olmayan bir NPT tarafı olarak tanınması ve bunun beraberinde getirdiği hakların güvence altına alınmış olmasıdır. Anlaşma, P5+1'in İran ile hafif su reaktörü geliştirme, işletim sırasında personel eğitimi fırsatı, simülasyon oluşturulmasında, yakıt üretiminde, İran düzenleyici kurulunun kabiliyetlerinin geliştirilmesinde, emniyet ve güvenlik kültürünün oluşturulmasında, Arak reaktörünün tasarımı, finansmanı ve işletiminde, acil durumlara hazırlıkta ve İran'ın talebi üzerine diğer pek çok meselede işbirliği yapacağını altını çizmiştir. Nitekim özellikle denetleyici kurum, nükleer güvenlik, emniyet ve güvenlik tedbirleri gibi alanlarda işbirliği sağlanması amacıyla İran'da bir Nükleer Emniyet Merkezi kurulması ihtimali de anlaşmada belirtilmiştir. Anlaşma ayrıca belirtilen alanların ciddi bir kısmında uluslararası üçüncü tarafların da destek ve işbirliği sürecinde katkıda bulunabilmesinin önünü açmıştır.